

NÕIDUMISVAHENDID

158. Nii halvaks kui hääks otstarbeks nõiutakse kas sõnade või teatud maagiliste asjade, rohtude ja toimingute abil või kõigiga ühelhoobil.

Nõiasõnade jaoks liivis erilist terminit ei ole, vaid need on nagu lätis ja eestiski lihtsalt sõnad = sõnad (lvI, Ii) ~ sinad (L, Pz); mõnikord öeldakse täpsemalt nõiasõnad = bu'ra-sõnad (L, Sr, Kr), puhumissõnad = pū'gdōb-sõnad (Kr, Pr) (Lätis öeldaksegi harilikult pūšamie vārdi, s.t. puhumissõnad.) või arstimissõnad = a'stōb-sõnad (Pr) (puhumisest ja naljasõnadest vt. § 157). Väga küsitav, kas liivikeelseid nõiasõnu on üldse olemas: haiguste ja nõidumiste vastu tarvitatakse sõnu küll tänapäevgi üsna sagedasti, kuid neid loetakse läti keeli ja tõlgitakse liivi keelde ainult uurija järelepärimisel, tegelikus elus liivikeelseid sõnu ei loeta ega puhuta. Ka lätikeelseiks maagilise võimuga sõnuks on sageli lihtsalt teatud salmid lauluraamatust või piiblist. Usk sõna võimusse on tugev tänapäevani (vt. näiteid § 163 jj.).

Eluajal nõid võib saavutada sõnadega palju kasu, aga nõia surma puhul tuleb ilmsiks sõnade negatiivne tagajärg: kes mõistab sõnu, sel on palju raskem surra, kui ta peab surema kõigi oma sõnadega koos; kui ta ent jätab oma sõnad maa pääle, s.t. annab või õpetab need kellegile edasi, siis ta surm on palju kergem (Kr). Vanad inimesed ei taha kunagi viia sõnu kalmu kaasa, vaid õpetavad neid edasi, kuna nooremad neid küll kangesti varjavad ja oma teada hoiavad, sest pääle edasiõpetamist sõnad ei kõlbavat enam, neil ei olevat enam seda võimu (L). Endast nooremale siiski võivat õpetada sõnu kunas tahte, kuid kui õpetatakse endast vanemale, siis küll sõnad enam ei kõlba (Kr). Parimad ja mõjuvaimad sõnad aga on hoopis need, mis salaja kuulnud (Kr) (vt. ka EKirj 1923, lhk. 177). Mõned eidekesed sõnade ennesurma edasiõpetamise tarvet ei näiks nagu teadvatki, kuid kaudselt tulevad siiski sellele järeldusele, jutustades tõesti sündind lugu, mis paljastab seda tarvet.

EMA ÕPETAB POJALE NÕIDUST (S. 131)

Pitrõg-külas ühe talu suurtoas asund neli perekonda, igaüks ise nurgas, õhukesed vahelauad vahel. Bulmañ Liž eland ühelpool, teiselpool suur nõiamoor oma kahe pojaga. Kord Liž kuulnud, kuis nõiamoor õpetand nõidumist ka oma pojale: piiblist igasugu selliseid "sõimusõnu" ja mida kõike, käsknud lugeda issameiet tagurpidi ja pista puss kuhugi maa sisse (Liž pole kuulnud hästi, kuhu just), — siis pigistavat teise haigeks, vigaseks; kui tahab taas lasta lahti, siis tõmmaku pussi vähe välja jne. Kuid poeg pole tahtnud seda õpetamist, pahandand emaga ja seletand, et ta isa surnuvat juba nõidumise pärast ja tema ei tahtvat seda enam. Ema aga vedand poissi vägisi ahjupingile ja õpetand üha. Päältkuulavale Liisule see kõik läind nii südamesse, et ta jäänd hulluks. Ta elab veel praegugi ja kaebab igapäev, et kurat käib ta hinge kallal. — Pr 28 ja 186.

Esitet usk sõnade maagilisse jõusse ja järeelmõjusse on tihti väga kasulik nõiasõnade teaduslikule kogujale: kui teised tulevad pahandama eidekesega, kes õpetab "noorisandale" sellist suurt salatarkust kõik lausa välja, siis hääsüdamlük vanakene vastab etteheiteid eemale tõrjudes: "Meie oleme juba kõik suremise pääl, meile neid (sõnu) pole enam vaja, aga kes teab, vast noorisandale nad on veel kuidagi kasuks kah!" (Kr). Ja kui sama eidekest hirmutetakse: "Küll sa näed, Griet, need vaimud ei anna sulle enam hauaski rahu, kui sa kõneled neist nõnda palju!" siis eidekene reageerib samuti hääst südamest: „Eks noorisand neid siis sõnadega taltsuta!" (Kr).

159. Nagu jumalakartlikule inimesele piibel on raamatuks, kust ta saab kõik tarvilikud õpetused, nii selline õpetusraamat on ka halbade ja nõidade — "kuraditeenijate" jaoks (L, Kr). Sel salapärasel raamatul on liivi rannikul mitu nime: nõiaraamat = bu'ra-rōntōd (Kr, Pr) või kuradi raamat = ku'fe- rōntōz (V), vaimu(de)raamat= gara(d)- rōntōd (Kr 198), surnu(te) kutsumisraamat = miriñ(d')kutstōb-rōntōd (Sr); vastandina ametlikule piiblile öeldakse suur piibel = sūrd bibōld (L) või Moosese raamat = Mōzō rōntōd (Ir, Pr 50), täpsemalt seitsmes Moosese raamat = seis mōz Mōzō rōntōz (Sr) või sagedaimini seitse Moosese raamatut = seis Mōzō rōntōd ~ harvem rōntōst (Sr, Ir, Kr, Pr, V, Kl); tuttavad on ka nimetused talmud = talmutōd (L, vt. L 25 ja 31), Londoni raamat = London rōntōd (Kr, Pr) (ms. kauaaegne ainus liivikeelne raamat rannikul — Matteuse evangeeliumgi — on trükitud Londonis) ja lõpuks must raamat = mustā'd rōntōd (Pr Saar) ~ musta rōntōz (Sr, V), kusjuures must raamat on saand ka moodsa poliitilise karistus-raamatu tähenduse: enamlasil olnuvat nimelt must raamat, kus seisnud ülal kõikide tapetavate nimed (V). Mainitagu veel, et Lätis eelmisile lisaks väga tuttavat nimetust "taevaraamat" = debessgrāmata (saksa Himmelsbrief!) liivis ei esine (suurepärased uurimused nõiaraamatuist ja nende esinemisest on kirjutand K. Straubergs, LUR XIII 227—431 (Burvju grāmatas), IMM 1923 (Piezimes pie dažām latviešu burvju grāmata) ja LS 1923, Nr. 4 (Melna grāmata). "Taevaraamatute" ajalugu Baltikumis valgustab

J. Misiņš (oma artiklis „Debesu grāmata” (Latvju Grāmata Nr. 1, 1922), kus ta tsiteerib ms. ka Rig, Stadt. Blätter 1822, lhk. 218, 338, 449 ja Ostsee-Provinzen-Blatt 1824 lhk. 218/9. Seitsmenda Moosese raamatu trükib ära ka Apsedēls (LS 1923., Nr. 5/6 jj.). Lõpuks vt. veel Mag IV₁ 47; DL I 166, III 190; LP VII 227—236 (ka eelmised osad tsiteeritud). — Eestis vt. Eisen, Seitse Moosese raamatud ja EM II 129—136).

Juba läti ajalehes “Dzimtenes Vēstnesis” 1914, nr. 235 teatab sündind liivlane Albinus Berthold, et Liivi rannikul leiduvat lätikeelseid kuldtähtega trükitud raamatuid; kellel selline raamat kaasas, see olevat puutumatu ja surmamatu (V). Niisama teatakse, et veel tänapäevalgi olevat Windaus ühel liivi tüdrukul nõiaraamat, mille abil ta võivat moonduda libahundiks (Pr — vt. § 185). Jutustaja ise näind lätikeelset Londoni raamatut, mis olnud pisikene, mustakaaneline, kuldsõnadega trükitud; sääl olnud sees õnnetud tähtpäevad, jutt sellest, kuis Mihkel visand kuradi taevast maha (vrld. § 121, LRU II 155), roosisõnad ja muid arstisõnu, seletus, milline needus on juudid jne. (Kr). Kuldtäheline Londoni raamat leitud Päästja haualt; see olnud võõrakeelne, Londonis siis uuritud ta järgi ja tõlgitud ümber; jutustaja mehel olnud lätikeelne tõlge; sääl olnud roosisõnad, õnnetud päevad jne.; sääl olnud ka kirjutet, kel raamat olevat alati kaasas, kas sõjas või merel, sel õnnetust ei juhtuvat; ja jutustaja mehel raamat olnudki alati kaasas (Pr). Selles “nõiaraamatus” olnud tulekahju-sõnad, roosisõnad, tuulesõnad, rauasõnad, venitsesõnad jne.; jutustaja isa kopeerind raamatu ühelt vangilt, kes osand rauasõnu, ja alati, kui see mees pandud raudu, ta raputand ainult kolm korda käsi — ja rauad langend maha, küll needitud teda ketti, kuid miski pole aidand (Pr). Üldiseimalt seletetakse: ses raamatus olevat sees “tükkiis nõiakunstid” (L, Sr, Kr, Pr, V, Kl), kõik nõiasõnad (L) ja nõiatembud (V), see see nõidade kool olevatki (Kl). Raamatul olevat mustad lehed ja valged tähed (Kr, V). Kes ei mõista lugeda teda, see ei tohi võttaagi tend oma kätte, — muidu juhtuvat kergesti õnnetust (V — vt. alamal. Nõiaraamatu eelpool kirjeldet sisust selgub, et siin on tegu tüübilise saksa “taevaraamatuga”, mille levinemist Baltikumis aitab valgustada omaltpoolt ka järgmine asjaolu: 1870-ndais ja 80-ndais aastais pääle Saksa-Prantsuse sõda kolis teatavasti palju vaeseid sakslasi Balti kubermangesse, enamasti käsitöölisi läti linnesse, ja neil olnud kõigil kaasas selliseid taevaraamatuid (Riia sakslaste teatel)).

Nõiaraamatu saamisloost teatakse niipalju, et jumal andnuvat need Moosesele vist ka Siinai mäel, et Mooses saaks päästa juute ja viia need Egiptist välja (V). Sellekõrval arvatakse, et need seitse Moosese raamatut olevat kõik piiblis (Kr, V), kuid igamees ei mõistvat neid lugeda (Kr). Nende järele papid ja nõiad osand end “ära teha” ja moonduda teisekujulisiks, mispärast nad kaotet piiblist ära (V). Praegu ei olevat neid enam kuskilt saada: sõja aegu ja enne juba nad maetud maa alla maha, sest kardetud sekeldusi, neid peetud ka “sotsiaalraamatuiks” (L), mõni neist olevat põletet ära (V), aga siiski üks olevat veel alles, nimelt Riias ühes kirikus seinasse müüritud (V), ja lõppude lõpuks, ega sedagi tea — vast mõnel on neid alles kah veel, nagu salaja teatakse kõnelda (V). Surnud Suo-talu peremehel Peetril olnud kindlasti talmud, selle abil ta nõidundki (L 25 ja 31 — vt. § 163, 165, 168). Kellelgi vanal nõial olnud seitse Moosese raamatut; talle pakutud nende eest 7000 rubla; kuid mees näind unes hirmsaid asju ega ole müünd raamatuid, vaid põletand ise ära, olgugi et olnud puruvaene mees (Kr [60.] = S. 148 A).

Sellise nõiaraamatu oluliseimaid omadusi on siiski see, et tema abil võib kutsuda välja surnuid (Kr, Pr — vt. Pr 50, § 93, LRU II 30) või vaime (Kr, V), mida illustreerib järgmine lugu. —

VAIMUDE VÄLJALUGEMINE (S. 148 B)

(Eestis vt. FFC 25, S. 107; Lätis vt. LP VII 227 jj.)

5 varianti (lvI): 1 Kr 78, 2 Kr 198 — 3V 93, 4 V 113 — 5 KL Saar Vir 90.

- I A a ühes talus peremehel olnud seitse Moosese raamatut (1, 3, 4) kapis (3).
ba Lapsed saand raamatu kätte ja hakand lugema (1).
bb Kui peremees olnud saunas, siis perenaine juhtund kogemata lugema neid (3).
bc Suured inimesed olnud kirikus pihil, üks poisike üks olnud kodus ja hakand lugema raamatuid (4).
bd Keegi üks koju jäänd tüdrukuke saand kord kätte sellise raamatu, mille lugemisega võib kutsuda oma juurde surnuid, ja ta hakand lugema seda (5).
- B a Siit üks kümme versta eemal, säälpool Baža-talu, ühel peremehel olnud selline vaimuraamat: must paber, valged tähed (2).
b Sääl talus õmmelnud kord üks rätsep, ja peremehe poeg jutustand talle, et isal on selline raamat, mis kutsub vaime välja; poiss andnud raamatu rätsepale, et see loeks (2).

- II a Sääl tulnud tuba täis vaime (1—4) ~ surnuid (1, 5), et ei saa väljagi enam, et lämmatavad päris ära (1).
 B Vaimud küsind hirmund lugejalt, mida ta neist tahab (2, 3).
- III A a Peremees oma hinges nagu tundnud saunas (3) ~ kirikus (4), et kodus on halvasti (3, 4).
 ba Ta joosnud kiiresti saunast tuppa (3).
 bb Niipea kui saand “jumalaleiva” s.t. armuleiva, kohe ta hü pand hobusele ja ratsutand koju (4).
- B Peremees (1, 2) ~ isa (5) tulnud koju (1, 2, 5), näind toa täis vaime (2) ja ehmund esiti otse ära (1).
- IV a Siis see peremees saatnud vaimud ära (1—5): ta hakand lugema seda raamatut (2) tagurpidi (4) ~ teisest kohast (5), kuni vaimud kadund (2).
 ba Isa löönd veel pojale üle suu ja pahandand temaga, et see andnud raamatu lugeda (2).
 bb Mees andnud naisele kõrvakiilu ja keelnud teinekord nii teha (3).

160. Üks maagiliste tempude tegemise üldisi põhjusi on põline usk, et miski häda siirdub isikult ka esemele ja ümberpöörduvalt, nii et häda võidaks saata selletõttu mingi asja kaudu enda küljest ära teise pääle, kes leiab selle asja, talle pääle astub või teda kas puudutabki (= nn. “maagiline ülekanne”). Sellepärast hoiatetakse ka Liivi rannikul võtmast endale selliseid kahtlasi asju, mida leitakse kuskil juhuslikult ja milledest võidaks karta, et nad on nimelt pandud kellegi nõia, kadedad või lihtsalt pahatahtliku inimese poolt. — Kui leitakse mõnikord tee veeres selline ilus asi, tükk saia või midagi muud, siis ei tohi võtta seda üles: see olevat nõia pandud, et ta saaks “panna” selleläbi oma häda enda küljest ära teisele — kas painaja, kasvaja, mõne lehmahaiguse või mis tahte muud (V.) Mõnikord halb inimene paneb oma häda — kasvaja, maailised jne. — tee veerde sipelgapessa (Pr) (vt. LP VII 668).

HÄDA EDASITOIMETAMISEKS PANDUD ASI (S. 130)

1) Kord Sānag-külas Vanaūrگا-talus vasikad olnud täis kasvajaid. Sääl leitud kord ühel ristteel vasikapää, mis vedelnud sääl paar nädalat puudutamata, isegi ükski vares pole nokkind teda. Ühel päeval keegi mees juhtud mööda minema ja virutand vasikapääle jalaga, — pää nagu röögatand korraks ja veernud teelt kõrva. Mehele kukkund aga säälsamas kohe kasvaja tagumikule, et pödend paar kuud, kuna vasikapää kadund sest ajast kus tinatuhka. — Mis sääl siis muud arvata, kui et vasikapää olnud otse pandud selleks, et anda kasvajatõbe kellelegi teisele edasi. Mehe suutnud arstida terveks ainult üks suur tark, kes valand kasvajast välja kopatäie mäda. — V [83.]

2) Sügisel 1921 olnud rannikul rõugeid terves külas, et surnud palju lapsi. Siis ühest talust viidud tee pääle kuskile sillale kiri haiguse mäda ja adresseeritud Folman'i tallu (V) Krištein'i pojale. Aga see poisike olnud ise just enne juba surnud rõugete kätte. Kodused avand kirja ja visand selle kohe kõige puruga tulle, et midagi uut õnnetust ei juhtuks. — V [84.]

Sageli nõiad ja kadedad inimesed viivad teiste hoonete juurde või üldse teiste maa pääle kuhugi selliseid halvaks läind või halvaks nõitutud asju lihtsalt selleks, et rikkuda sellega teiste looma- ja viljaõnne või toota muud õnnetust (Ir) (Vrdl. muistendeis § 150, 163 ja 165). On teada juba ette: kes suur-reede nädala sees käib ümber võõraste maid, see on selline kade, kes tahab nõiduda nii, et teisele midagi ei kasva (Sr). Suur-reede hommikul ja ka muul ajal nõiad käivad kaapides mööda lautu ja uksealuseid, panevad sinna seda-toda teisile õnnetuse tootmiseks — kas mõne tüki liha, mõne lambapää jne. (L). Tihti mõni nõid paneb kanamuna hobuse ette moldi; teeb hobune muna katki, siis ta hukkub; leitakse aga muna ja “pannakse ära”, nagu vaja, siis nõial endal läheb halvasti, siis hukuvad ta enda loomad (Kr). Sellepärast nõiad ei vii igakord oma nõidumisvahendit ise, vaid saadavad kellegi teise: kui peaks juhtuma mingi äpardus, siis ka see äpardus kanduks teisele, viijale, kuna nõiale endale ei juhtuks midagi viga (L). — Va Kāp Pētōr, suur nõid, andnud oma tüdrukule Birziñ Annō'le lõngu ja muud sellist nõiakraami ja käsknud viia mööda küla lautu; tüdruk viindki Sāmiž-talu lauda manu leiba ja sidund punast lõnga; peremehel endal va nõial pole olnud sellepärast hiljem midagi viga, aga tüdruk olnud oimetu ja haiglane kogu elu (L [112.] = S. 128; vrdl. L 103, § 150) (Vt. Lätis LP VII 680 jj.).

Kõiki selliseid nõidumise otstarbeks pandud asju liivlased nimetavad üheskoos üldnimega n(u)ovalka (Ir, Kr, Pr, V). Sõna näikse põlvnend lätist, kuid on säälggi väga haruldane: Stender märgib ta oma sõnastikus novalka ‘was man ablegte’, ME esitab nuovalka ~ nuovalks ‘abgestreifter Schlangenbalg’, plur. ‘was man ablegt, schmutzige Wäsche’ (vrdl. verb nuovalkāt ‘einige Zeit tragen, ab-, vertragen, abnutzen’, ME), — nähtavasti sõna algne tähendus viitab siis tagasi kulund jäänuse, rübala poole (huvitav, et novalka asemel öeldaksegi mõnikord just nimelt ka pontskōd (Kr, V), millisest sõnast ligemalt vt. § 155). Dondangeni läti murdes esinevat kah novalks nõidumisvahendi tähenduses, sagedamini ent küll

lihtsalt sõimusõnana; samuti sõimatakse liiviski ah sa räbal = ak sa novälka (Pr) ehk ah sa äravannutud = novandöd 'verflucht' (Pr). Üldiselt Dondangeni lätis esineb bürs (= kirjakeeli burvis = lv buŗa) niihästi nõia kui ka nõidumisvahendi tähenduses, nagu ka ju liivis buŗa tõlgitseb nii nõida kui nõidumist üldse (Eestis ja Lätis häda edasitoimetamiseks pandud asja nimetamiseks pole kujunenud kogu keelealale üldtuttavamaid "oskussõnu", olgugi et see komme iseendast on väga populaarne kogu Baltikumis ja elujõulik tänapäevani. Seda enam tuntakse aga igalpool murdesoppes oma kohalikke, poolteed otsekui varjunimesid, mida sosistetakse enda vahel salajas. Sagedaimini tarvitetakse Eestis nõiaasja puhul nimetust kulst ~ kunts, edasi pannus (üldine Setus), puhus, almus, uksealune jne; veelgi sagedamini kõneldakse nõia-võist, võhlu-munast, kahju-munast jne., tüübiline näide vt. H II 22, 220/2 (1—8) < Hargla).

Et hoiduda sellise "pandud" asjaga kaasaskäivast õnnetusest, peab oskama asja kohelda. Ja siin ep ongi vaja tarka ehk "kavalat", kelle manu minnakse abi järele. Tark uurib siis leitud asja abil või muud viisi välja õnnetuse süüdlase ja "saadab" häda selle tegijale endale tagasi kaela (L, Sr, Ir, Kr, Pr, V, Kl), toimides maagia põlise põhimõtte järele, et kõike, mida tehakse asjale, sedasama tehakse ka asja halvale omanikule, see kandub üle inimeselegi. Ent kuidas just need targad sääljuures toimivad ja mida puha nemad teevad, ega nad seda meile ütle (Pr). Sageli nad hoiatavad hädalist ainult, ärgu see kellegile midagi andku enda käega või enda küljest, — päst ta juhtub andma seda just süüdlasele, kes vabaneks siis eo ipso hädast (L, Kr, Pr, V). Kogu rannikul kõneldaksegi väga palju lugusid sellest, kuidas häda "saadetakse" süüdlasele endale kaela ja kuidas see tuleb "lahtilaskmist" paluma. Mõnikord lastakse ta lihtsalt teadmatuses või unaruses kogemata lahti, teinekord tõgatakse teda enne või sõimatakse mehe-moodi läbi, ja juhtub lõpuks ka seda, et teda ei lastagi lahti, talle ei anta mingit asja ega midagi, mis ta palub, nii et ta hukkub (vt. Lätis LP VII 691 jj.). Laskem järgneda muistendid ise (vrld. võlu puhul § 172).

KABEDUSEST PANDUD NÕIAASI (S. 130)

(Vt. ka Ir Ket 28 (3) — § 163, Pr 64 — § 192)

1) Jutustaja meheisa kõnelnud, kuidas tema leidnud oma "toa" ehitamisel säältamast maast silke närtsu sees ega ole mõistnud teha nendega muud kui visand üle kura õla suurteele. Aga küllap sellestki aidand, sest midagi viga tal pole juhtund. — L 37.

2) Kui jutustajale ehitet seda maja, mis põlend nüüd alles hiljuti maha, siis leitud palju, palju nõidumiseks pandud asju: tikutooside sisse olnud pandud seasõnikut väga mitmesse kohta — künnise alla, toa pääle paaride vahele ja mujale. — L 38.

3) Jutustaja kodus võetud kartulaid ja leitud vaost kolm punast tompu lehmaliha, iga suutäie vahel natuke vahet. Jutustaja isa võtnud liha ja viind tükid targa mehe manu, kes mõistnud selle "ära panna", keelnud sääljures veeli isa, et see ei annaks oma käest ühtki asja kellelegi ega läheks selliste petiste, kelmide (resp. nõidade) juurde.

Teisel kevadel üks vana naine tulnud, kutsund isa oma manu lehma tiire arstima — jutustaja isa olnud nimelt tuntud puhuja. Mitte kellegil pole tulnud enam meelde seda lihajanti, ja isa läind naise koju. Naisel lehm olnud toas, kõik küla käind puhumas teda juba enne, kuid keegi pole mõistnud lehma terveks teha. Isa läind tuppa — hull lehm joosnud ahju otsa. Isa hakand mõtlema, et tiiruhaigus pole selline. Ta puhund natuke ja pigistand lehma, — see saand kohe terveks.

Isa tulnud koju ja hakand siis kahjatsema, kui kodused arutelnud, et see pole olnud mingi tiiruhaigus, vaid lehm olnud hull nende "ärapandud" lihatükkide pärast. — Sr 46.

4) Jutustaja sõitnud kord koju, pannud hobuse talli ja andnud heinu ette, kuid jätnud talli ukse lahti. Tunni aja pärast ta läind hobust jootma ja näind, et hobune polnud söönd midagi, vaid pöörnud tagumiku heinte poole ja nuhkind ninaga sõniku seest samblakõrsi. Mees hakand arutelema, mis viga, otsind läbi kogu talli ega ole leidnud midagi. Lõpuks silmand aknal kanamune ja visand need puruks, — kohe hobune hakand sööma taas heinu. Natukese aja pärast surnud ka see mees, kes pannud need munad sinna aknale. — Kui korjatakse sellised munad ära, siis visatakse need ikka perituult; kui viiakse vastu-tuult, siis häda tuleb tagasi. — Kl Saar.

5—6) Keegi naine leidnud laudast lehmäsõime või lausi alt kanamuna ja kõnelnud sellest ühele targale inimesele. See õpetand, visaku ta muna küdevasse ahju. Naine teindki nõnda. Kohe säälsamas talus

üks naine jäänd kangast kudades järsku kolehaigeks, karjund aina, et ta põleb kokku, ja palund ning hädaldand, miks naine visand muna ahju. Naine seletand vastu, kust tema teadnud, kes pannud muna. Siis see hädaline palund, kui saaks vast veel tuhka säält kohalt, kus see muna on põlend. Kuid kust seda enam saadud, kes säält siis vaadand, kus kohal see muna just põlend. Ja nõnda see naine surnudki ära. — Pr [16°], Pr 27.

7—8) Jutustaja meheemal olnud viis kitse laudas. Ta läind hommikul kitsi söötma ja leidnud sõime all kanamuna, imestand, kust see muna sinna saand, sest tal endal kanu pole olnud. Ta läind, kõnelnud sellest oma mehele. Mees küsind, kas ta katsund kah muna käega, — ei olevat. Siis mees läind ise, veeretand muna pulgakeseaga riidenärtsusse ja viind kuulsa targa Pīpiñ Kōrli juurde. See ennustand sikkude hulluks jäämist, kui see muna on inimese pandud. Nõnda olnudki: kolme päeva pärast loomad olnud hullud. Mees viind siis targale pangetäie küüsid meelehääks, ja see luband nii teha, et süüdlane jääb kolme päeva jooksul ise hulluks.

Ja tõesti: Sikrōg külas Lōrm-talu vanaperenaine jäändki hulluks nagu sikud, hüband seinä üles, nii et ta pandud keti otsa. Öösel jutustaja meheisa magand oma naisega voodis, kui Lōrm-talu peremees tulnud paluma, las “lasku lahti” nende perenaine, kes olevat nõnda hull, et on pandud seinä külge kinni. Mees küsind vihasele: “Mis lahtilaskmine see on? Miks ta tegi siis need sikud hulluks?” — Lōrm peremees andnud teise pangetäie kilusid ja palund, mingi ta Pīpiñ Kōrli juurde kõnelema, et see laseks naise lahti. Mees läind uuesti kiludega targa manu, ja see seletand, teinuks ta muna katki, siis see naine surnuks. Kuid muna olnud veel terve, ja tark vabastand naise hullumeelsusest. — Kr 79, Kr [256.] (samast seigast vt. ka Kr Lnb 176).

9—10) Pitrōg-külas üks noor nelja-viieteistkümne aastane plika läind teise tallu ja näind säält pikknurga vahele pistetud kanamuna ja liha. Ta võtnud need kätte ja visand küll jällegi sinnasamasse maha, aga käed hakand valutama, tõmbund kõveraks, ja tüdruk jäänd hoopis haigeks. Arvatud, et see mõni “veeviga” on, kus tohtrirohud ei aita, pandud kaan tüdrukule külge imema, kuid seegi pole aidand. Siis õpetet isa, et see sõidaks mõne targa manu abi järele. Isa sõitnudki kodunt ära. Vahepeäl tulnud palju naisi haigust vaatama ja imestama. Korruga haige ütelnud oma vennale: “Mine tee värav lahti, taat just praegu sõidab koju!” Vend läind, ja tõesti — isa sõitnud parajasti koju. Tüdruk joond siis neid isa toodud rohte, istund natukese ja kutsund siis vaatama, mis tal säält kaaniaugust välja ronivat. Ja säält nähtudki, kuis ronind mingi selline must otsekui kaan ja kadund tähelepanemata ära. — Rumalad! pole mõistnud võtta seda kinni: siis saaduks kätte ka see nõid, sest ronija olnudki ju see “tõbi”, see “nõid. — Pr [6.], Pr 29 (Mõlemad teisendid on kirjutet samalt eidekeselt; esimene, varasem ja konspektiivsem ülestähendus algab seletusega, et mees ise toond nõia “toa” s.t. elumaja pikknurgast muna ja liha koju, tütar söönd ja jäänd haigeks).

ÄRATEHTUD LEHM

Neli aastat tagasi, kui jutustaja eland veel emaga külast väljas ja tema vend olnud Venemaalt alles tagasitulemata, siis olnud neil üks mustakirja lehm: See pidand varsti poegima, jäänd aga järsku haigeks, pole enam söönd, nina külm, ühe sõnaga — otsas! Juhtund mööda minema metsavahi naine, kes ütelnud, et nad peaksid minema vana Freimañ'i juurde. Jutustaja läind kah, arvand, sel vahest midagi arstirohtu kodus. Freimañ ent öelnud, et siin pole rohtega midagi teha, siin olevat muu viga: nõiatemp. Freimañ ütelnud, mingi koju tagasi, vaadaku laudas järgi, kas säält pole mõnd sellist võõrast asja, mida nemad ise pole sinna pannud, mis sinna visatud või pistetud, — toogu see asi temale, siis võib süüdlasega teha, mis tahab. Jutustaja läind koju, otsind kõik lauda emaga läbi, keernud kirvega kõik aidud ja sõimed koost lahti, kaevand sõnikus, kuid midagi pole leidnud, midagi vähimatki kahtlast.

Läind tagasi Freimañni juurde tühjalt. See ütelnud, hää küll, mingi siis koju, kuid ärgu kellelegi enda majast vett andku, olgu kes tahes, kes tuleb otsima. Pole kaua läindki, kui naabrinaine tulnud juba vett tahtma. Neil olnud aga ettevalmistused tehtud, tubade vaheuksed lukus jne., et keegi nägemata tuppa ei pääseks. Naabrieit tulnud, küsind kohe sisse astudes vett, et liha pesta või mis ta ütelnud, ja kui pole saand, siis lipsand kohe tahapoole, et säält nende pangest võtta. Kuid uks olnud kinni, ja säält toas vett pole olnud. Nõnda naabrieit läindki kuivalt tagasi. — Paari päeva pärast aga naabrieide suu läind kärna ja kõverasse, kuna nende lehm saand terveks. Naabrinaise suu kärnad püsind paar nädalat — vana Freimañ oma kunstiga oli pannud need külge. — Kr Lnb 173.

ÄRATEHTUD HOBUNE

Jutustaja isal Pitrõg-külas olnud must hobune. Kord õhtul nad näind, kuis keegi pimedas kõndind nende hobuste juures karjamaal. Nad pole pannud sest suuremat tähelegi. Varsti aga hakand hobusel kasvama kura külge suur paise nagu leivakukkel. Isa viind hobuse paarikümne versta taha kroonuvelsinki juurde. See vaadand ja öelnud, et lõigata seda paiset ei või. Nõnda siis isa tulnud sama targalt tagasi. Siis vana Reffan Didriku isa, see hakand hobust arstima metsarohtega. Haige kõht hakand nagu vaiku tilkuma, siis kuivand ja kadund päris ära. Ainult isa pole tahtnud enam pidada seda hobust, müünd ära. Nad saand ka teada, kes olnud see veategija, kes käind tookord hobuste man. — Kr Lnb 179.

ÄRATEHTUD PURJEK

Pitrõg-külas olnud Dēl'ak-talu peremehel uus purjek. Kord merele minema hakates ta märgand, et mastele on taotud sisse teisest puust kiilud (vist saarepuust need olnud). Peremees saand kohe aru, et asi pole õige, ja nõnda olnudki: sama sõiduga olnud randumisel äpardus, mis paati vigastand. Peremees võtnud ja müünd purjeka kellegile võõrale maha, kuid ka sellel paat läind varsti hukka.

Mõni aasta pärast seda tulnud jutustaja juurde vana Sañt'-Pētõr (Kerjus-Peeter), kes eland vaestemajas. Tulnud uksest sisse, kõik ihu värisend, olnud päris lõpukorral. Ilma et jutustaja midagi küsinuks, Peeter hakand ise kohe seletama, vana Dēl'ak mõtlevat, et tema see paadirikkuja on, pannud temale sellise häda külge. Aetavat, jah, niisugust juttu, nagu nemad Lindenbergiga rikkunuksid selle purjeka. Mis see Dēl'ak niipalju viha kandvat, võiks ka juba "valla lasta". Jutustaja siis ütelnud küll, et kui sa nii tegid, siis võiks minna paluda andeks. Seepääle vana Peeter pole lausund midagi, läind oma teed. Ning nii ta surnudki, ilma et saanuks lahti oma hädast.

Hiljem jutustaja kuulnud, et ka teise osalise, Lindenbergi, käsi pole käind hästi. Saksamaal käies ta läind laevalt paadiga randa minema, paat läind aga vastu kivi puruks. Siis ta teadnud, kust see tuleb: vana Dēl'ak-peremehe vastunõidused. — Nõnda siis va Kerjus-Peetri jutust tulnud välja, kes olnud need purjeka äratelijad. — Kr Lnb 177.

161. Üheks väga tähtsaks ja kogu rannikul populaarseks nõidumisvahendiks on armuleib ehk nn. jumalaleib = jumal-lēba (lvÜ) (Tõlkelain lätikeelsest dievmaize 'die Oblate beim Abendmahl' (ME)); SjWied (LWb) noteerib saksast lainatud nimetuse oblat 'Oblate', mida praeguses liivis vist küll sugugi ei tunta. — Kui jumalaleiba või seda Jeese ihu ei sööda armulaua ära, vaid tuuakse koju, siis antakse sellega oma hing kuradile (L, Sr, Kr, Pr) ja saadakse nõiaks (V 155 — vt. alamal), kuna armuleib ise on suureks arstimisabinõuks (Kr). Lūž-küla kuulus nõid, va Forš Pētõr, võtnud üheksa korda armuleiva suust välja ja matnud ära kalmistule risti alla ning saand selleläbi nõiaks, müünd enda kuradile (L 31 = S. 139) (vrld. § 168: Forš matab nõndasama toorest liha (Pz Set)). Aga sellisel kojutoomisel on ka väga traagilisi tagajärgi: Forš ise läind hulluks (L [68:] ja [113:] — vt. § 168); keegi teine nõid peitnud armuleivad küll oma puusärki, kuid kurat nõudnud nende äravõtmist ja saand laiba ikkagi omale (Sr 113 — vt. § 168). Jutustaja ise teadnud naist, kes viina seitse armuleiba koju, kuid välk löönd naise surnuks; pärast leitud ainult naise käsi ja pisikene vakakene, kus olnud sees seitse jumalaleiba, kuna naist ennast pole leitud (Ii 42 = S. 139).

Iseäranis küttele ja jahimeestele armuleivad on väga tähtsaks nõidumisvahendiks (Vt. ka § 168 — Ir Lnb 701(2)). — Kui kütt toob armuleiva kirikust metsa ja paneb püssi, siis ta laseb alati märki, nagu ise aga iganes tahab (Pr). Kirikust tulles jahimehed hoiavad armuleiva keele all ja panevad selle metsas püssisse, — siis püss on nõiutud ära ja kurat aitab neil alati trehvata (Sr). Isegi seda on juhtund, et hariliku püssiga pole lastud kits maha, kits pole surnud, siis lastud armuleivaga, ja loom olnud valmis (Sr).

JEESE KUJU ARMULEIBA SIHTIVA KÜTI EES (S. 138)

(Eestis vt. FFC 25, S. 102; Lätis vrld. LP VII 236—243, eriti vt. Mag XVII 205/24: W. Kupffer, Die Geschichte vom Puppau (sündmustik areneb Liivi ranniku² metses))
4 varianti < lvI): 1 Kr 146 — 2 Pr 146- — 3 V 165 — 4 Kl 26-.

I A Nõiaks võib saada selleläbi, et armulaualt tuuakse jumalaleib ära ja pannakse puu koore vahele, võetakse püss ja lastakse sinna sisse, — siis lastakse jumalapoeg maha, ja siis laskja võib teha ja nõiduda, mida aga tahab (3).

- B Suur-neljapäeval ja suur-reedel võetakse armulaual jumalaleib salaja suust välja ja tuuakse koju, pannakse metsas puu külge ja lastakse püssiga pihta, — siis see püss laseb alati märki (4).
- II A Üks mees korjand viis jumalaleiba, pannud need pedaja külge ja läind püssiga laskma (1).
- B Üks mees teind niiviisi: ta pannud armuleiva ja tahtnud lasta (3) või lasknud (2).
- C Keegi vanamees ise kõnelnud jutustajale, et ta katsund teha nõndaviisi (4).
- III A Sää! ta näind, et pedaja juures seisnud Päästja ees (1, 2).
- B Ta näind, et paljas inimene seisnud tema ees nagu jumalapoeg ristil (3).
- C Ta näind Päästja pildi enda ees (4).
- IV A Niikui ta lasknud, kohe kuul tulnud tagasi ta enda rinda, ja ta olnud surnud (1).
- B Sest ajast pääle ta pole teind seda enam kunagi (2).
- C Tal käed hakand värisema, ta pole saand lasta ega saand siis ka nõiaaks, vaid ütelnud, ärgu keegi nõnda tehku (3).
- D Vanamees pole siis lasknud, kuid paljud on lasknud kah (4).

162. Armuleiva kojutoomise kõrval teatakse veel teist võimalust armulaual käimisega abi saada: riide-nartsus võetakse soola armulauale kaasa, siis see sool saab pühitsetud ja teda riputatakse kodus vilja pääle põllule või süüakse sisse; kuid nõnda ei tohtivat küll õieti teha, see olevat patt (Kr) (SjWied (LWb) noteerib isegi Zaubersalz = bufa suol, svätöd (pügdöd) suol, s.t. nõiasool, pühitsetud puhumissool (vrld. soolapuhujaid § 157)). Soola kõrval tarvitatakse nõidumisvahendina sageli ka liiva (näit. L 89 ja Kr 281 — vt. § 150), punast lõnga (L, Kr, Pr, V) (Nii näit. pannakse vastsündind lapsele punast lõnga amuletiks kaela (Pr), kohtusse minnes võetakse punast lõnga taskusse (Kr), haigele kohale mähitakse tihti punast lõnga ümber (L, Kr, Pr, V) jne.) jne. Maagiliste aktsioonide põliseks sihiks on ju teatavasti häda ülekanne teisele objektile või häda põhjustajale endale nn. kokkupuutesääduse alusel, s.t. mingi eseme või olluse kaudu, mis kontaktis seisab isikuga, kellele soovitakse häda siirda. Sellepärast on nõidumisvahendina väga tähtsad ka lihtsalt riidetükid ja lõngadki teise rõivaist (näit. Pr 187 — vt § 165), karvad, sülg, veri, higi, väljaheide jne: kui sina nõiud näit. minu sea, siis ma võtan sinu sitta ja hõõrun sellega haige sea selga mööda, öeldes “sitt vastu sitta!” ja küll sa näed — siis hakkab häda sinusse endasse (Pr). Juba SjWied kirjeldab seda ebausku ilmekalt:

Wenn Jemand einen Schaden hat an Vieh oder an Netzen, oder eine Krankheit, so glaubt er, dass es Hexerei sei. Nun giebt es zwar genug Personen, welche helfen können, aber man muss sich hüten, dass der Zauberer, welcher Schuld ist, es nicht merke, wenn man zum Arzt geht, denn sonst helfen seine Mittel nicht. Wenn man nun sich nicht anders helfen kann, so sucht man in der Stille zu erfahren, wer der Schuldige ist, und einige Haare von seinem Leibe zu bekommen, um damit den Kranken zu räuchern; wenn man die Haare nicht haben kann, so sucht man etwas von seinen Excrementen zu bekommen und räuchert damit. — SjWied, LGr LXXXV.

Edasi on suure maagilise jõuga kõik esemed, mis olnud kokkupuutes surnutega nagu näit. surnupesuvesi, surnuriided, surnuküünal jne. (vt. § 82, LRU II 1), aga ka surnudluud ise (Kr, Pr, V). Muistse aja reministsents on pihelga kui püha puu maagiline jõud (L 103 —vt. § 150, Ii 46 — vt. § 165, vrld. ka jaanipihelgaid § 153) (Vrdl. K. Krohn, SRU 132). Juba enam juhuslikud nõidumisvahendid on vikat (Sr 16 — vt. § 150), kirves (Ir, Kr — vt. § 153), puss (Pr 28 ja 186 — vt. § 158), peerg (Pr 46 — vt. § 164), piits (Pr 25 — vt. § 165) jt. Saarimaa teab kõnelda koguni nõianoolest, millega paha inimene võivat lasta teise haigeks; haige saavat terveks, kui ta saab oma kätte midagi, mis on kuulund laskjate, näit. selle riideist midagi (Sr Saar) (küllap siin on tegu rabandusega, mille Saarimaa keelejuht tõlkind nõianooleks. SjWied (LWb, sub. Drachenschuss) teab rabandusel liivis kaks nime: lies tób ja pórna viga. Vt. sel puhul ka LRU II 69 ja 137). Lisagem lõppu veel jutustus mitmesuguste nõidumisvahendite tegeliku tarvitamise illustreerimiseks (Nõidumisvahendeist ennustamisel vt. § 157).

APPIPALUTUD ARSTIJA ISE LOOMI VAEVAMAS

(S, 132 + vgl. S. 152)

Jutustajal kord lehmad jäänd haigeks ja ta palund üht peremeest arstima tulla. Kuid õhtul jutustaja läind ka ise lauta suitsutama (Suitsutamist vt. veel Sr 107 — § 150, Kl Saar — § 154 jm.), võtnud surnuküünla, katoliküküünla, pärgelpaska ja väävlit. Korruga paugatand lauda ukse kohal. Jutustaja vaadand kohe tagasi, pole ent näind midagi. Siis aga tekkind lehmade kohale nagu vikerkaar — pool-punane, poolroheline juga. Jutustaja joosnud laudast hirmunult välja.

Hommikul tulnud appipalutud peremees. Jutustaja küsind: “Kas tulid nüüd arstima?” See vastand vihaselt: “Mis ma säääl enam arstin, sa ise ju arstisid!” — Küllap see mees ise siis käindki säääl painamas või võlumas neid loomi. — L [109.] (Küllap gaasiplahvatelu väävli põlemisel tekitas pimedas auruses laudas tõepoolest värvilise tulejoa õhus, mis andis ebausklikule nägijale suurepärase lähtekoha oletada moondund nõida kõige selle põhjusena!).

Kuid lõppude lõpuks, kui enam ükski suits ega kuradisitt ei aita (Pr), kui ei päästa enam issameie ega ristimärk (L, Ir), ei piibel ega lauluraamat (Kr), siis ometi üks mõjuv abinõu on tagavaraks veel, mis aitab igatahes: katolikku minek = skattõl’õ (~ katuol’õ) lēmi (L, Pz, Ii, Ir, Kr, Pr) (Vt. ka § 1, LRU I 10). — Kui midagi halba olnud tehtud või nõiutud, siis varemalt viidud see aina “katolikku”, s.t. lastud katoliku preestrit Riias paluda ja süüdlast ära vanduda (Pr). See olnud ikka nii, et kui kaks tülitseid omavahel ja kui üks neist pole leidnud õigust kuskilt, siis ta sõitnud viimaks “katolikku”, s.t. Riiga katoliku preestri manu, et see tema vastalise ära vannuks (Ir). Oioi, kuipalju käidud vanasti katolikus! Iga suve seda ju aina kõneldudki, et näed, see ja see kodunt juba mitu päeva ära taas, mis siis muud kui küllap ta on katolikku läind! ning siis arutet pikalt ja laialt, et kes see vastuline õige võiks olla, keda nüüd ära lastakse vanduda, ja mida kõike (Ir, Pr). Riia kõrval teatakse veel teistki katolikus käimise kohta: see on Alšvanga klooster, kus olnud kaksteist pappi ilma naisteta (L, Pz 7 — vt. § 168). Kui kellegil vanasti juhtund kole palju õnnetusi, siis ta sõitnud sinna kloostrisse jumalat paluma; preestrid teind säääl messi, et teada saada, kes õnnetusis süüdi on, ja koju tagasi sõites see inimene näind alati oma vastalist, kes põhjustand ta õnnetused; papid pühitsend ka vett ja andnud seda pühitsetud vett abipalujale koju kaasa, samuti selliseid rohte, mida käsknud tulele panna ja siis suitsutada — väga hää lõhn olnud neil rohtel (L). — Nõndaviisi otsiti siis vanasti “tõde ja õigust” taga, kusjuures nõiduse viimseks instantsiks siin Maarjamaal osutus alles veel 19. sajandil katoliku klooster — see paavsti, maise jumala, vägev kants. Võime siis ühtlasi aimamisi kujutella ka seda kõikehaaravat mõju, mis olnud katoliku kirikul aastasadade kestel ja mis jätnud kustutamatud jäljed massihinge. — — —